

БАНКІВСЬКІ ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ: НАНО-, МІКРО-, МЕЗО- Й МАКРОРІВНІ В ТЕОРЕТИЧНОМУ ТА ПРАКТИЧНОМУ АСПЕКТАХ

Гордіца Т.М.

В статті розглянуто власний підхід щодо мотиваційних змін у політиці банківських заощаджень домогосподарства, який засновано на аналізі нанорівня, де фізична особа функціонує як індивід, мікрорівня - як домогосподарства, мезорівня – як регіонального вкладника та макрорівня – як вкладника національної банківської системи взагалі.

Ключові слова: домашнє господарство, банківські заощадження, мотивація, фінансова поведінка.

ВСТУП

Зміна структури послуг комерційних банків у політиці заощаджень коштів населення визначається в основному зміною фінансової поведінки населення, що залежить не тільки від змін у структурі їх фінансів, основним важелем яких є рівень доходів, але й від мотиваційних змін політики банківських заощаджень як домашнього господарства, так й конкретно визначеного індивіда, рівня його фінансової грамотності та обізнаності з одного боку, та з іншого - прозорості інформації щодо діяльності окремо взятого банківського інституту, асортименту, умов надання банківських послуг. Сектор домашніх господарств у 2010 році налічував 17050,3 тис. домогосподарств [1, с.11]. Результати дослідження проведеного Леоновим С.В. [2, с.55] дозволяють стверджувати, що «... структура заощаджень банківської системи поступово наближається до характерних для ринкової економіки параметрів, тобто в основі формування джерел інвестиційних ресурсів починають переважати заощадження домогосподарств». Всі заощадження, як відомо, розподіляються на організовані, що знаходяться на рахунках фінансового сектору, та неорганізовані, що знаходяться в готівковій формі. Впродовж цього науковець Кузів І.В. зазначає те, що банківські заощадження «можна визначити як мотивовані, тобто як заощадження, обумовлені певним мотивом накопичення, або, інакше кажучи, цільові заощадження» [3].

Навіть при зростанні індексу інфляції у 2008 році порівняно із 2007 роком на 22,3% та при зростанні доходів населення відповідно 26,3%, кошти фізичних осіб на банківських вкладах збільшилися у цей період на 23,3%. Крім того, частка коштів фізичних осіб в пасивах комерційних банків знов ж таки мала тенденцію до зростання. Якщо в період

сталого розвитку банківської системи (2005-2007 роки) вона складала в середньому 30,8%, в період кризи (2008-2009 роки) – в середньому 23,5%, то вже у 2010 році – 27,9%. Отже, для України властивий парадокс, що при падінні рівня життя зростає рівень організованих заощаджень. Доведення цієї властивості було розглянуто всебічно автором в іншій науковій публікації, проте деякі аргументи будуть наведені в цьому дослідженні. Крім того, зрозумілим залишається той факт, що при аналізі статистичної звітності комерційних банків для розрахунку рівня розвитку ощадної справи використовуються дані про кількість діючих особових рахунків, в нашому випадку, за сектором «домашні господарства». Такий підхід не дає можливості отримати вичерпну інформацію про справжню чисельність вкладників, яка може бути менше кількості особових рахунків, оскільки один й той же вкладник може користуватися декількома вкладками, а сума вкладів може збільшуватися як за рахунок зростання їх кількості, так і за рахунок зростання кожного вкладу. Саме за рекомендаціями МВФ визначення сектору «домашні господарства» полягає в наступному - .... «домашнє господарство може складатися з однієї фізичної особи або декількох осіб. Воно може від імені домашнього господарства в цілому володіти активами і отримувати зобов'язання... Тому, як правило, складати рахунки операцій або баланси доцільно тільки для домашнього господарства в цілому як одиниці, а не для фізичних осіб, що відносяться до одного і того ж домашнього господарства» [7, с.12]. Таким чином, в загальноприйнятій теорії банківської справи та в практиці банківських установ індивід та домашнє господарство розглядаються сумісно. Зауважимо, що в останні роки на національному рівні спостерігається спад кількості теоретичних наукових публікацій з тематики фінансової поведінки домогосподарств і навпаки - зростання аналітичної інформації щодо динамічних змін показників банківської системи, викликане впливом світової фінансової кризи. Тому зростає актуальність проблематики вивчення сучасних мотивів домогосподарств, що впливають на процес

Гордіца Тетяна Маноліївна, к.е.н., доцент, докторант кафедри банківської справи ДВНЗ КНЕУ імені В. Гетьмана, доцент кафедри економіки та підприємництва ПВНЗ «Буковинський Університет»

заощадження. Отже, аналізуючи останні наукові дослідження, наведемо наступне, Кузів І.В. ототожнює поняття домогосподарство та індивід, як суб'єкти заощадження населення [3], російський науковець Глухов В.В. розглядає домашнє господарство як споживача, що представлений групою осіб, «які досягли між собою певних домовленостей з метою забезпечення власного споживання», або як споживача який представлений однією особою, що «самостійно забезпечує споживання» [8]. Тобто, дані автори, повністю повторюють визначення МВФ. Проте Глухов В.В. все ж таки розрізняє ці категорії в структурі фінансів населення, а саме: ті які складаються із фінансів домашніх господарств, фінансів сім'ї та окремо - фінансів індивідів. Автор також виділяє мотиви формування фінансових ресурсів: в розрізі загального сімейного бюджету, двох особистих бюджетів та відокремлює третій вид бюджетування – сімейний та особисті бюджети. Останній, на його думку, є оптимальним варіантом управління особистими фінансами домашнього господарства [8]. Наукові публікації російських вчених останніх років присвячені власне відокремленню категорії фінансів домашніх господарств (спочатку в наукових виданнях, а вже потім в підручниках) як елементу фінансової системи (Фетисова Т.В., Белозеров С.А.), проте дослідження спрямовані лише на загальну трактовку ролі цієї категорії у інвестиційних процесах завдяки зростанням доходів їх учасників [9], [10]. Наприклад, Белозеров С.А. визначає, що «важливою функцією фінансів домашніх господарств в системі суспільного відтворення виступає інвестиційна функція. Вона полягає в тому, що домашні господарства є одним з постачальників фінансових ресурсів для підприємств. Зростання доходів домашніх господарств є матеріальною основою для виконання цієї функції» [10, с. 40]. Впродовж цього, Кузів І.В. також віддає перевагу інвестиційній ролі домогосподарств в національній економіці, але вона вважає, що інвестиційна функція заощаджень населення, стосується лише коштів, що вкладені домогосподарством в об'єкти підприємницької діяльності або «інші види діяльності з метою збільшення їх вартості» і зауважує, що може виникнути ситуація коли «домогосподарство і інвестор співпадають в одній особі» [3]. Такий підхід чітко заперечує Белозеров С.А. ... «нерідко інвестиційну функцію домашніх господарств пов'язують тільки з часткою доходів, що капіталізуються, тобто тих, що використовуються для вкладення коштів в різні фінансові інститути і в реальне виробництво. Але цей підхід є одностороннім. Насправді збільшення частки споживання також є фактором, що сприяє зростанню інвестицій в економіці» [10, с.40]. Отже, в будь якому випадку, саме процес існування організованих банківських заощаджень фізичних осіб вже передбачає механізм їх трансформації в інвестиції, консолідуючи розрізнені заощадження й перетворюючи їх на найважливіше джерело інвестицій, залучаючи їх таким чином до господарського обороту. Таким чином, останні

наукові дослідження у банківській сфері присвячені загальному розгляду ролі домогосподарств у інвестиційних процесах, проте на нашу думку будь-який мотиваційний підхід, повинен досліджуватися, як на рівні домогосподарства взагалі, так і його членів окремо. Тож, метою дослідження є розгляд категорії «домогосподарство» у процесах здійснення заощаджень на нано-, мікро-, мезо- та макрорівнях, що й визначає представлену методологію нашого дослідження - від аналітики теоретичних постулатів до практичного доведення. Згідно поставленої мети, основними завданнями даного дослідження є вивчення та аналіз різноманітних підходів сучасних науковців щодо визначення мотиваційних важелів на цих рівнях та запропонування власного підходу щодо вирішення даної проблематики.

1 ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОВЕДІНКИ ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ НА НАНО-, МІКРО-, МЕЗО- ТА МАКРОРІВНЯХ

На нашу увагу заслуговують дослідження російських економістів Кузиної О., Роциної Я. в контексті моделювання поведінки заощадження домогосподарств, які відокремлюють три типи фінансової поведінки, що властиві різним групам сімей, розподілених за рівнем доходів. Зокрема, найбільша заощаджувальна активність властива лише забезпеченій групі сімей - на вирішення тактичних завдань; на те що стосується мотиву заощадження «на чорний день» та згладжування споживання в короткостроковій перспективі направлені кошти середньої групи із середнім добробутом; доходи найбідніших класів взагалі не беруть участь у процесах заощадження, а спрямовуються ці ресурси лише на поточне споживання [11]. Крім того, доречним є розгляд економічної поведінки споживача російським науковцем Росінською Г.М., трактування якої на нашу думку можна застосовувати і до поведінки заощаджування, в ракурсі відокремлення чотирьох рівнів: де фізична особа існує як індивід, з певними потребами – нанорівень; як домогосподарство, з певною системою цінностей – мікрорівень; як сукупний регіональний споживач, «представлений сукупним споживчим попитом на рівні регіону» - мезорівень; як сукупний споживач, «представлений сукупним споживчим попитом» на рівні країни в цілому – макрорівень. Причому цей дослідник економічну систему розглядає з точки зору поведінки окремих осіб («економіка фізичних осіб»), наполягаючи на тому, що не коректно розглядати домогосподарство, як індивід, ототожнюючи ці поняття [12]. Взагалі класичне теоретичне підґрунтя розглядає фінансову поведінку, а в тому числі й заощаджувальну, на рівні індивідуального споживача ототожнюючи знов ж таки її із домогосподарством. Зокрема, теорія перманентного доходу Фрідмена М., теорія життєвого циклу Модильяні Ф., Брумберга Р. та Андо А., теорія соціальної природи заощаджень Калдора Н. та ін., що вносить певні протиріччя у доцільність їх використання на рівні аналізу

банківських заощаджень домогосподарств. Для прикладу, модель «життєвого циклу» Модильяні Ф. власне й передбачає, що окремі індивіди (молодше, середнє та старше покоління), вирівнюють споживання на протязі життя відповідно до очікуваного на кожному циклі доходу, і як результат - виникає пряма залежність норми заощаджень від розподілу цих доходів за віковою категорією. Проте зауважимо, що дослідження за цією моделлю все ж таки проводяться на рівні домогосподарства взагалі. Крім того, існує так звана «тіньова сторона фінансових стосунків у домашньому господарстві». На такому підході наполягає російський науковець Глухов В.В., а власне вже в структурі будь-якої сім'ї, тобто домогосподарства, з'являються «сірі, приховані» грошові потоки, що «не підлягають загальному обліку. Набагато вигідніше мати у своєму розпорядженні, незалежний від інших грошовий фонд, яким ти розпоряджаєшся самостійно, і це дає додатковий ступінь особової фінансової свободи і дозволяє почувати себе впевненіше. Але в той же час, це та частина грошових коштів, яка виведена із загального сімейного бюджету, і має на увазі, деяку тіньову сторону фінансових стосунків в домашньому господарстві, про яку не здогадуються інші члени сім'ї» [13]. Таке твердження дозволяє зробити певний висновок: мотивація заощаджувальної поведінки окремого індивіда може відрізнятись від такої ж поведінки домашнього господарства, до якої він належить та яке представлено сім'єю, або іншою групою осіб, що проживаються спільно, об'єднуючи повністю або частково своє майно й доходи з метою сумісного споживання певних видів товарів та послуг. Впродовж цього, використання загальноприйнятого статистичного аналізу щодо визначення динаміки банківських заощаджень фізичних осіб, які представлені сектором «домашні господарства», що базується на визначенні кількості вкладних операцій, обсягу обороту по вкладах, динаміки та загальних залишків на звітні дати, а також середнього значенням залишку як по всіх банках, так і по кожному банку окремо, з метою прогнозування припливу/відпливу депозитів за допомогою моделі Модильяні Ф., є досить суперечним. Крім того

доцільність використання цієї моделі в країнах із слабкою соціальною системою стає недоречним, тому що мотивація заощадження на «чорний день» стає основною для будь-якої вікової групи, більш того існує так звана похибка формування норми заощаджень на рівні різних регіонів однієї країни.

2 ПРАКТИЧНА СКЛАДОВА ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОВЕДІНКИ ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ НА НАНО-, МІКРО-, МЕЗО- ТА МАКРОРІВНЯХ

Для доведення тверджень, що були розглянуті у першому розділі даного дослідження, наведемо наступні дані, що були отримані за допомогою соціологічного опитування 2000 респондентів на рівні України (макрорівень), проведеного Агентством США з міжнародного розвитку «FINREP» («Розвиток фінансового сектору») протягом вересня 2010. Для проведення цього опитування була обрана цільова аудиторія мешканців міст різних регіонів України – користувачів фінансових послуг віком від 20 до 60 років. Вибір домогосподарства (мікрорівень) та конкретного респондента (наторівень) проводився за адресами, що були надані поштовими відділеннями. У разі наявності потенційних респондентів в складі одного і того ж домогосподарства, дослідниками обирався той, хто вважався головою сім'ї (мікрорівень), тобто приймав остаточні фінансові рішення [14, с.9]. Методологія власного дослідження полягає в тому, що отримані дані соціологічного опитування «FINREP» на рівні країни (макрорівень) ми зводимо для подальшої аналітики в табличний матеріал, використовуючи класичну модель мотивації заощаджувальної поведінки населення, а власне: заощадження, спрямовані на задоволення майбутніх потреб (освіта, товари тривалого користування та ті, що задовольняють другорядні потреби й ін.); страхувальний мотив (на пенсію, на випадок хвороби, смерті); мотив міжгенераційних трансфертів (виховання і навчання дітей, допомога родичам та ін.); мотив отримання додаткового доходу (спекулятивний) (табл. 1):

Таблиця 1 Мотиви заощаджувальної поведінки фізичних осіб на макрорівні за дослідженням агентства «FINREP» [14, с.27]

№ з\п	Мотиви за класифікацією	Мотиви за дослідженнями агентства «FINREP»	Результати опитування
1	Задоволення майбутніх потреб	Для підняття свого життєвого рівня у майбутньому	25%
2	Страховальний	На «чорний день», на непередбачені витрати	58%
		Заощадження на пенсію	3%
		Звичка заощаджувати	2%
3	Міжгенераційний трансферт	Заощадження з метою залишення у спадок дітям	9%
		Сімейна традиція	7%
4	Додатковий дохід	Отримання додаткового доходу	4%
		Спекулятивний мотив за допомогою фінансових інструментів	0,1%

Отже, дані таблиці 2 свідчать, що на макрорівні переважає страхувальний мотив (63%), та мотив

забезпечення наступного споживання, тобто для задоволення майбутніх потреб – 25%. Соціологічне

опитування «FINREP» визначило, що неочікуваний значний рівень падіння доходів за останні 3 роки відчуло 55% респондентів [14, с. 25], при чому 76% з опитуваних з цієї причини відмовились від здійснення жодних заощаджень [14, с.27]. Ощадним депозитом в банку чи кредитній спілці користуються лише 11% [14, с.11], при загальній кількості здійснення заощаджень всього на рівні 13% [14, с.7], проте поточний рахунок та платіжна картка відкрита у 61% опитуваних. Але статистичні дані, наведені у таблиці 1 чітко показують, що при номінальному зростанні доходів фізичних осіб відбувається тенденція зростання їх заощадження у банківських установах. Крім того, респондентами на макрорівні була висловлена думка (17%), що саме певні заощадження надають мотив незалежності та отримання можливості зробити певний вибір [14, с.27], що підтверджує розширення класичної мотиваційної моделі із врахуванням цього фактора індивідуалізму, який діє саме на нанорівні. Впродовж цього висновку, російський дослідник Каврук О.С. власне й розширює класичну модель мотивації, відокремлюючи так звані «резервні заощадження», тобто «грошові ресурси, що забезпечують фінансову самостійність у непередбачених випадках» [15], що дає право на існування мотивації заощаджувальної поведінки окремо взятого індивіда відмінної від загальної, що належить до категорії домогосподарства. Практичні дослідження на нанорівні можливі лише за умов використання аналітичних даних, які надає аналіз внутрішньобанківської інформації, завдяки використанню деякими банками CRM-технологій (Customer Relationship Management - Управління взаємовідносинами з клієнтами). Використання таких IT-технологій передбачає створення баз даних по кожному клієнту, що дозволяє саме дослідити мотивацію здійснення заощаджень, проте ця інформація є конфіденційною, що в певному ступені обмежує наше дослідження. Неможливо поза увагою залишити фактори, що розрізняють короткострокові та довгострокові заощадження. Впродовж цього, в запропонованій Каврук О.С. класифікації факторів, що впливають на мотиваційну поведінку населення, відокремлено наступне: тривалість процесу заощадження, мета, функціональне призначення, економічні потреби та загальноекономічні цінності. Автор також відмічає, що кожному фактору притаманний короткостроковий та довгостроковий періоди [15]. Проте, на нашу думку, саме на тривалість процесу заощадження (короткостроковий або довгостроковий період), що є основним важелем для нормального функціонування банківського сектору економіки, впливають всі перелічені фактори (мета, призначення, потреби, цінності тощо), і він є основним для майбутнього прогнозування заощаджувальної поведінки домашніх господарств, а також індивіда, як в складі цього господарства, так і окремо функціонуючого. Також соціологічне дослідження «FINREP» показало, що 8% респондентів не віднесли свої мотиви щодо заощаджувальної поведінки до наданого переліку, тобто знов ж таки перелік класичної мотиваційної моделі може бути розширений. Щодо мезорівня, то

виникають певні труднощі із використанням запропонованої методики, наведеної у прикладі із макрорівнем, за браком відсутності розширених даних в цьому соціологічному дослідженні. Проте, використовуючи наведені висновки агентства щодо проведеного аналізу в розрізі регіонів України, наведемо наступні результати, а саме: схильність до готівкових заощаджень притаманна мешканцям Південного регіону (Одеська, Миколаївська, Херсонська області та АР Крим) – 59%, тоді як скористатися організованими заощадженнями здатні 14% Західного регіону (Волинська, Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Хмельницька, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька області) [14, с.28]. Таким чином, можна зробити основний висновок - загальним залишається той факт, який підтверджений проведеним соціологічним дослідженням, що мотиваційна заощаджувальна поведінка для українців має не економічний, а соціальний характер. Тобто, досягнення певного рівня добробуту (економічної мети) буде найчастіше все ж таки спрямоване на повнішу реалізацію соціальних мотивів, що підтверджує теорію американського економіста Кузнеця С., відповідно до якої «із зростанням добробуту населення прагне до задоволення зростаючих потреб, внаслідок чого нейтралізується схильність до заощадження» [16, с. 16]. І навпаки - нестабільність економічної ситуації знижує рівень очікуваних доходів, підштовхує фізичних осіб власне до створення банківських заощаджень, а їх мотиваційними перевагами стає лише страхувальний фактор, який викликає необхідність фінансування соціальних потреб в майбутньому періоді (забезпечення старості, очікувані витрати, що пов'язані із погіршенням здоров'я тощо).

ВИСНОВКИ

- Для сучасної економічної науки характерна різноманітність підходів щодо визначення ролі домогосподарства у формуванні інвестиційних ресурсів, в тому числі банківських. Проте теоретичне підґрунтя направлене на вивчення заощаджувальної поведінки окремо взятого індивіда, а можливість проведення аналітичних досліджень обмежене рівнем домогосподарства, до якого даний індивід належить. Останні дослідження щодо визначення економічної системи розглядають її з точки зору поведінки окремих осіб («економіка фізичних осіб»), наполягаючи на тому, що не коректно розглядати домогосподарство, як індивід, ототожнюючи ці поняття та дають всі підстави, розглядати заощаджувальну поведінку фізичних осіб в ракурсі відокремлення чотирьох рівнів: фізична особа функціонує як індивід (нанорівень); як домогосподарство (мікрорівень); як регіональний вкладник (мезорівень); як вкладник банківської системи взагалі (макрорівень). Проте існуюча методологія статистичного аналізу ринку заощаджень фізичних осіб базується на даних банківських особових рахунків домашніх господарств, що надає

визначену можливість проводити дослідження винятково на мікро-, мезо- та макрорівнях.

• Мотивація заощаджувальної поведінки окремого індивіда може відрізнятися від такої ж поведінки домашнього господарства, до якої він належить та яке представлено сім'єю, або іншою групою осіб, що проживаються спільно. Теоретичний аналіз, та практичні дані проведеного соціологічного опитування агентства «FINREP» дають право на існування так званих резервних заощаджень, що стосуються заощаджувальної поведінки окремо взятого індивіда, мотиваційні важелі якого відмінні від загальних, що належать до категорії домогосподарства. Проте ґрунтовне дослідження на нанорівні можливе лише за умов використання CRM-

технологій внутрішньобанківського аналізу, які надають створені бази даних про кожного клієнта у кожній окремо визначеній банківській установі.

• Нестабільність економічної ситуації на макрорівні, що знижує рівень очікуваних доходів, підштовхує фізичних осіб власне до створення банківських заощаджень, мотиваційними перевагами яких є страхувальний фактор, який викликаний необхідністю фінансування соціальних потреб в майбутньому періоді. Проте існує регіональна похибка формування норми заощаджень, яка доводить, що схильність до організованих банківських заощаджень притаманна домашнім господарствам Західного регіону України (мезорівень).

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2010 році // Держкомстат України. - К., 2010. - 80 с.
2. Леонов В.С. Экзогенные факторы влияния на формирование и эффективное использование инвестиционного потенциала банковской системы Украины В.С. Леонов // Бизнесинформ. – 2009. – №10. - С. 53-59.
3. Кузів І.В. Сутність заощадження домашніх господарств та мотивація їх утворення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_NIO.../25538.doc.htm
4. Національний банк України. Основні показники діяльності банків [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/bank.../dynamics.htm>
5. Державний комітет статистики України. Доходи та витрати населення [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Державний комітет статистики України. Індекси споживчих цін за регіонами у 2001-2010 роках [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Руководство по денежно-кредитной и финансовой статистике. - Вашингтон, округ Колумбия, США: Международный Валютный Фонд, 2000. - 157 с.
8. Глухов В. Финансы домашних хозяйств: структура и управление / В. Глухов // Проблемы теории и практики управления. - 2010. - №1. - С.81-89 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.creditcoop.ru/index.php>.
9. Фетисова Т.В. Особенности парадигмы финансов в условиях глобализации экономики [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.lib.csu.ru/vch/130/003.pdf>.
10. Белозёров С.А. Финансы домашних хозяйств как элемент финансовой системы / С.А. Белозёров // Финансы и кредит. - 2008. - №1 (289). - С.25-40.
11. Кузина О. Рощина Я. Моделирование сберегательного поведения домохозяйств России // Финальный отчёт по проекту РПЭИ № 98-041 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.eerc.ru:8088/details/download.aspx?file_id=3875.
12. Россинская Г.М. Экономическое поведение потребителя: нануровень [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.work.vegu.ru/vegu/vestnik/DocLib/40-46_Россинская.pdf.
13. Глухов В.В. Теневая экономика через призму домашнего хозяйства / В.В. Глухов // Global science communication. Международный научный журнал Интернет конференций [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.gscom.info/index.php>
14. Бонд Р., Куценко О., Лозицька Н. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: Факти та висновки. 2ге видання, доповнене та виправлене – К: USAID FINREP, грудень 2010. - 42 с.
15. Каврук Е.С. Факторы, влияющие на сберегательное поведение населения и снижение сбережений населения в условиях кризиса / Е.С. Каврук // Политематический сетевой электронный научный журнал КубГАУ. – 2010. - №56(02). -С. 41-51 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ej.kubagro.ru/2010/02/pdf/08.pdf>
16. Григорьева Ю.В. Факторы сберегательного поведения российских домашних хозяйств / Ю.В. Григорьева // Вестник ОГУ. – 2010. - №8 (114). - С. 14-19.